

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-3-6>

УДК 331.522.4:[330.342.146:330.31]

JEL O15, J24

М. О. Карп'як, Л. Т. Герман, А. І. Костишина

Людський потенціал як основна компонента соціально-економічного розвитку в системі суспільного відтворення

Досліджено зміст категорії «людський потенціал» і процес еволюції цього поняття в площині наукових пошуків у результаті аналізу визначальних наукових досліджень, що стосуються цієї проблематики. Обґрунтовано, що це поняття є ширшим від категорії «трудові ресурси» чи «людський капітал» і охоплює останні. Окреслено проблематику збереження та розвитку людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу держави та найбільшого багатства нації. Аргументовано авторське трактування змісту категорії «людський потенціал», а також поняття капіталізації людського потенціалу. Розглянуто основні підходи до формування структури людського потенціалу та запропоновано власне бачення основних її компонентів з огляду на досвід провідних дослідників цієї проблематики, що відкриває можливість бачення пріоритетних напрямів для розвитку людського потенціалу в сучасних умовах і визначення шляхів для інвестування в цей процес.

Ключові слова: людський потенціал, трудовий потенціал, людський капітал, соціально-економічний розвиток, капіталізація людського потенціалу, структура людського потенціалу.

Постановка проблеми. Людський потенціал є визначальним стратегічним ресурсом будь-якої держави та найбільшим багатством нації. Сьогодні він є основою для зростання спроможності держави як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках і підґрунтям для соціально-економічного поступу суспільства. Важливість людського потенціалу як найвищої цінності суспільства вимагає усвідомлення необхідності його збереження, раціонального використання та ефективного відтворення, що є запорукою гармонійного розвитку соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика розвитку людського потенціалу тривалий час перебуває в полі зору провідних вітчизняних і зарубіжних науковців. Її дослідженню присвятили свої праці О. Амоша, В. Антонюк, Л. Безтелесна, В. Близнюк, Е. Лібанова, О. Грішнова, С. Пирожков, В. Приймак, С. Мочерний, О. Новікова, В. Никифороенко, Л. Семів, О. Стефанишин, С. Трубич, О. Томчук, Дж. Ф. Томер, Д. Делвес, Е. Д. Левенет, Дж. М. Бремен, В. Кентон, С. Ніколас та багато інших. Згадані дослідники вивчали цю проблематику з різних підходів.

Проте на сьогодні не вироблено єдиного підходу до формування дефініції категорії «людський потенціал», а наявні в багатьох випадках звужують його смислове навантаження. Окрім того, відсутні також уніфікований підхід до формування структури людського потенціалу та чітко означені критерії визначення рівня його розвитку.

Очевидно, що така ситуація не є проблемою як такою. Однак в умовах формування механізму прийняття управлінських рішень на різних рівнях державного врядування, коли виникає необхідність пошуку балансу інтересів у системі координат «суспільство – індивід», вона набуває характеру наукової проблематики. Також з огляду на вагоме практичне значення проблеми збереження,

© М. О. Карп'як, Л. Т. Герман, А. І. Костишина, 2022.

раціонального використання та ефективного відтворення людського потенціалу в сучасних умовах вимагає наукового обґрунтування концепція людського потенціалу, яка наразі не має виразно сформованих і науково підкріплених інструментів.

Метою статті є окреслення проблематики змісту категорії «людський потенціал» і звуження його смислового навантаження, обґрунтування ролі людського потенціалу в сучасних умовах у контексті соціально-економічного розвитку й суспільного відтворення, аргументація структури людського потенціалу, що відкриває можливість бачення пріоритетних напрямів для його розвитку і визначення шляхів для інвестування в цей процес.

Основні результати дослідження. Оскільки проблема розвитку людського потенціалу давно є предметом дискусій багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників і сьогодні немає єдиного підходу до трактування цієї категорії, доцільно розглянути результати визначальних наукових досліджень, що стосуються цього питання.

Найвні тлумачення категорії «людський потенціал» надзвичайно різноманітні, але враховують, як правило, два аспекти: ресурсну складову людського потенціалу – сукупність певних ресурсів, які можна використовувати для досягнення певних цілей, і наявність певних обставин, можливостей, за відсутності яких віддача від найвних у суб'єкта ресурсів знижується [1].

Наприклад, О. Амоша, В. Антонюк та О. Новікова визначають людський потенціал як «високі якісні характеристики людини, її можливість прожити тривале та благополучне життя, головний елемент національного багатства та провідна мета суспільного розвитку» [2].

Л. Безтелесна розкриває поняття людського потенціалу крізь призму людських якостей, що визначають особистість, як фізичних, так і духовних, а також наголошує на здібностях, можливостях і потребах людей працювати [3].

Цікавим є підхід В. Близнюка, який стверджує, що людський потенціал – це сукупна здатність суспільства до освоєння та осмислення світу, накопичення знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів та системи прийняття, переробки, використання, відтворення і передавання інформації [4].

Е. Лібанова та О. Грішнова характеризують людський потенціал як сукупність соціально-демографічного, соціально-економічного, діяльнісного та соціокультурного потенціалів [5].

С. Пирожков трактує людський потенціал як системне утворення, зміст і функції якого розкриваються через взаємозв'язок і взаємодію його складових, реалізація яких у процесі життєдіяльності призводить до певних досягнень людини, що мають соціальну значущість [6].

Даючи визначення поняттю «людський потенціал», дослідники нерідко ототожнюють його з категоріями «людський капітал» і «трудоий потенціал суспільства». Або прирівнюють до характеристики матеріальних ресурсів (вкладаючи в це поняття накопичений запас здоров'я, загальнокультурної професійної компетентності, творчої, підприємницької, цивільної відповідальності, що реалізується у сфері діяльності та у сфері споживання на основі ринкових і неринкових механізмів) [7].

Наприклад, В. Приймак ототожнює поняття людського потенціалу з людським капіталом і соціально-економічними умовами його формування, розвитку та використання [8].

Колектив авторів на чолі з С. Мочерним розглядають людський потенціал у контексті надбання нації, розуміючи його як рівень втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та здатності їх давати дохід [1].

Подібної думки дотримується і Л. Шаульська, визначаючи людський потенціал як сукупну здатність певної людської спільноти (народу, територіальної громади, трудового колективу підприємства тощо) і окремої людини до економічної і соціальної діяльності та розвитку [9].

Л. Семів визначає людський потенціал як здібності людини, що не залежать від рівня їх використання в матеріальному або нематеріальному виробництві [10], а С. Трубич розглядає його як наявні в певний момент чи в майбутньому людські можливості, які можуть бути використані в будь-якій сфері суспільно корисної діяльності для досягнення поставленої мети [11].

Аналізуючи підходи до дослідження категорії «людський потенціал», можемо виділити декілька ключових моментів. Зокрема, частина науковців визначає це поняття як загалом сукупність людських якостей, здібностей і вмінь, інші розглядають його з прив'язкою до конкретної території – суспільства, спільноти, регіону, нації; ще одні ототожнюють його з категоріями «людський капітал» і «трудоий потенціал суспільства».

Колектив авторів на чолі з В. Никифороном зазначають, що в сучасній науковій літературі різноманітність визначень категорії «людський потенціал» або не відрізняються від поняття людського капіталу, або ідентичні визначенню поняття «трудоий потенціал суспільства». У деяких випадках відмінність людського потенціалу від поняття трудового потенціалу полягає в доповненні останнього можливістю майбутньої реалізації невикористаних здібностей або структурою потреб, або вимогам життєзабезпечення, що робить поняття людського потенціалу схожим на поняття якості життя. Проте вони зазначають, що «людський потенціал – це ресурс, що складається з низки важливих для людства складових, у першу чергу таких, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати і створювати нові знання та технології, наявність свободи економічного вибору, що за певних можливостей і обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства і отримання корисного соціально-економічного результату» [1].

О. Томчук вважає, що дослідники категорії «людський потенціал» сходяться у його трактуванні як сукупності духовних, інтелектуальних, інноваційних, соціокультурних та біолого-фізичних властивостей, здібностей і ресурсів окремої особистості, соціальної групи або суспільства загалом, які в них вже сформовані або формуються, але ще не реалізовані в практичній діяльності. Залежно від зовнішніх і внутрішніх факторів вони можуть бути використані і слугувати суб'єктом змін або ж залишитися прихованими [12].

Утім, незважаючи на велику кількість підходів і суперечностей у трактуванні категорії «людський потенціал», можемо сміливо стверджувати той факт, що це поняття однозначно еволюціонує у своїй сутності. Зокрема, починаючи від категорій «робоча сила» та «трудоі ресурси» (XIX – початок XX століття), що згодом об'єдналися у визначення «трудоий потенціал», до поняття «людський фактор» та «людський капітал», що у підсумку розширилися до категорії людського потенціалу.

Отже, на нашу думку, людський потенціал є сукупністю природних якостей та можливостей окремих індивідів, реалізованих на певній території, що формують як окрему особистість, так і суспільство загалом і в кінцевому результаті призводять до соціально-економічного поступу.

Вважаємо, що поняття «людський потенціал» є значно ширшим, ніж категорії «трудоі ресурси» чи «людський капітал», оскільки містить в собі останні. Реалізуючись на певній території людський потенціал, вміщує у себе

як економічну (трудовий ресурс / капітал), так і соціокультурну, психоемоційну та фізіологічну (нематеріальна / особистісна складова) компоненти

Звідси випливає поняття «капіталізація людського потенціалу», яке визначимо як міру перетворення людського ресурсу на економічний капітал за наявності мотивації, знань і навичок, досвіду та зусиль, реалізованих на певній території за певний проміжок часу та визначених соціально-економічних умов.

Аналізуючи підходи до визначення структури людського потенціалу, можемо зазначити, що найбільш повно та всебічно її подає О. Стефанишин. Науковиця обґрунтовує основні, на її думку, складові структури людського потенціалу суспільства та відносить до них такі: біологічну, демографічну, інтелектуальну, мотиваційну, екогеномологічну, екологічну, культурну, етнокультурну, соціальну, економічну, здоров'я, мобільність, творчість (підприємливість), сакральну, освітню, інформаційну, політичну діяльність, використання часу, громадський порядок і безпеку [13].

Узагальнюючи думки дослідників, не менш яскраву та повноцінну картину структури людського потенціалу подає О. Томчук. Він визначає інноваційний, інтелектуальний, трудовий і культурний типи людського потенціалу як окремі елементи єдиної системи, кожен з яких, формуючись і розвиваючись у створених для нього сприятливих умовах, сприяє розвитку інших елементів цієї системи [12].

О. Грішнова та Е. Лібанова виокремлюють такі складові людського потенціалу: соціально-демографічний, соціально-економічний, діяльнісний та соціокультурний потенціали, а до соціально-демографічного потенціалу відносять різнопланові елементи, такі як чисельність населення, тендерна та поколінна збалансованість, стан здоров'я і тривалість життя населення, рівень освіти населення. Це стосується також і соціально-економічного потенціалу, який об'єднує економічну активність населення, кваліфікаційно-професійну структуру зайнятих, рівень добробуту населення та інші складові [5].

Спираючись на досвід провідних вчених, представимо власне бачення структури людського потенціалу (рис. 1). На нашу думку, вона має містити такі компоненти: фізіологічна, психологічна, інтелектуальна, освітньо-кваліфікаційна, соціальна, культурна.

Представлені на рис. 1 основні компоненти структури людського потенціалу характеризують його як особливу соціобіологічну систему із характерною для неї цілісністю та взаємодинамічністю зв'язків між її елементами. Наприклад, фізіологічна компонента цієї системи містить у собі демографічні характеристики, до яких належать потреби та спроможності громад забезпечувати їхнє відтворення, підтримувати відповідний рівень здоров'я (фізичного та психічного), а також високу працездатність. Психологічна компонента відображає здатність і готовність громади функціонувати та розвиватися на основі набутого попереднім досвідом і соціально прийнятого набору особистісних характеристик і якостей, моральних норм і цінностей, що забезпечує як особистісну ідентифікацію, так і суспільну солідарність.

Соціальна та культурна компоненти системи людського потенціалу відображають готовність громади розвивати соціальні зв'язки та комунікації як між окремими індивідуумами, так і загалом із соціумом, а також потребу та прагнення до спільності та соціалізації, здатність до створення та збереження культурних цінностей, формування та використання основних і характерних моделей поведінки й мислення.

Інтелектуальна компонента загальної системи людського потенціалу містить у собі комплекс історично сформованих вмінь, здібностей і навичок, набутого досвіду, а освітньо-кваліфікаційна компонента відображає досягнутий рівень

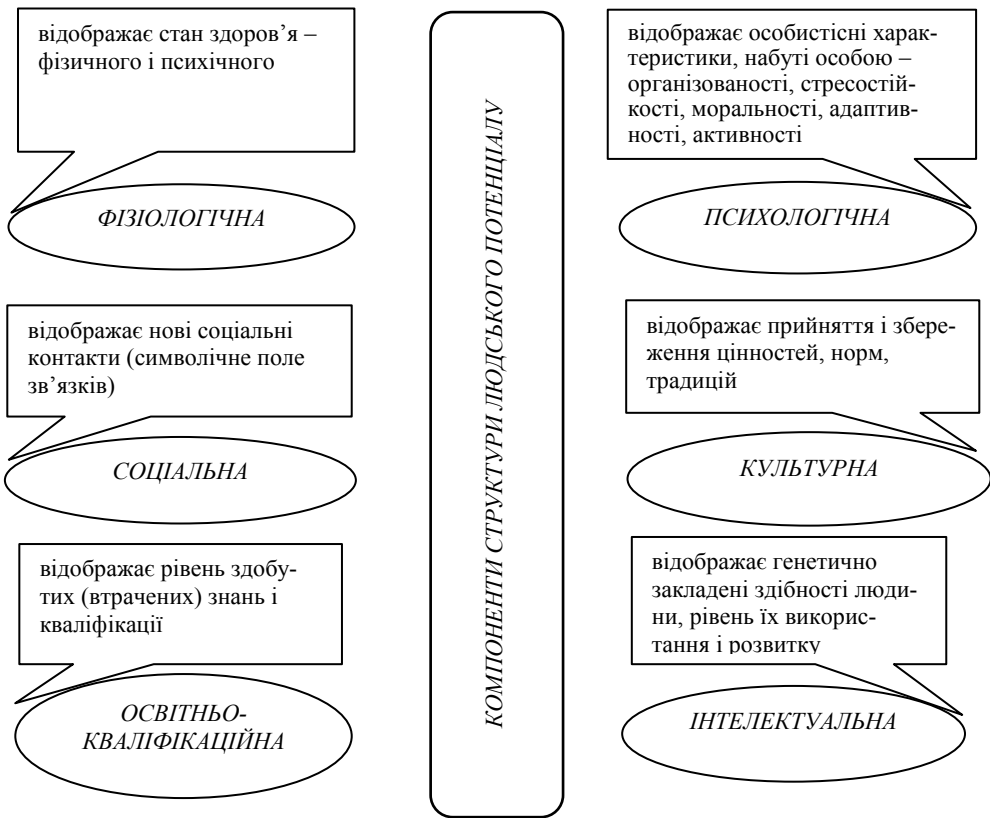

Рис. 1. Структура людського потенціалу

Джерело: складено автором.

освіченості, а також готовність громади засвоювати та використовувати різні типи знань, виконувати визначені професійні ролі, відповідально та творчо ставитися до своїх професійних обов'язків, дотримуватися відповідних норм та етики трудових відносин.

Формування чіткої структури людського потенціалу відкриває можливість бачення пріоритетних напрямів для його розвитку та визначення шляхів для інвестування в цей процес. Крім того, це ще раз акцентує увагу на комплексності досліджуваної нами категорії людського потенціалу і, відповідно, важливості впливу на всі складові цієї системи задля її якісних перетворень, а не тільки на один чи декілька її елементів. Результатом такого впливу є ефект від реалізації людського потенціалу, що насамперед виражається у збільшенні доданої вартості, доходів індивідів, прибутків суб'єктів господарської діяльності і загалом у зростанні продуктивної спроможності соціально-економічних систем. Однак такий ефект можливий за умови чітко сформованої мети, синхронності і цілеспрямованості дій та інтенсивності докладених зусиль.

Висновки. Спираючись на все вищезазначене, можемо коротко підсумувати, що широка різноманітність досліджень і сформульованих підходів до трактування категорії «людський потенціал» сьогодні дозволяє нам застосовувати його в різних напрямках і визначати відповідно до специфіки сфери наукового дослідження. Проте єдиним для всіх формулювань цього поняття і надалі залишається розуміння людського потенціалу як сукупності відповідних можливостей та індивідуальних

якостей, які реалізуються та розвиваються на благо як окремої особи, так усього суспільства. Водночас важливим є також цілісність і системність підходу до дослідження цієї проблематики, виявлення проблем і перспектив її розвитку, що має знайти відображення в національній стратегії соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання*: монографія / ред. В. Г. Никифорова. Одеса: Атлант, 2018. 103 с.
2. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П., Залознова Ю. С. та ін. *Людський потенціал: механізми збереження та розвитку*: монографія / Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2008. 468 с.
3. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення. *Економіка України*. 2009. № 7. С. 4-12.
4. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 5. С. 30-34
5. *Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз* / ред. Е. М. Лібанова; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. Київ, 2007. 328 с.
6. Пирожков С. И. *Трудовой потенциал в демографическом измерении*. Київ. Наук. думка, 1992. 173 с.
7. Замараєв А. В. Сутність поняття «людський потенціал» в контексті суспільного розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=895>
8. Приймак В. І. *Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України*: монографія. Львів, 2013. 436 с
9. Шаульська Л. В. *Стратегія розвитку трудового потенціалу України*: монографія / Ін-т економіки пром-ті НАН України. Донецьк, 2005. 502 с.
10. Семів Л. К. *Регіональна політика: людський вимір*: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 392 с.
11. Трубич С. Ю. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 4(58). С. 186-192
12. Томчук О. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення змісту і структури людського потенціалу території. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2(37). С. 121-136. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).121-136](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).121-136)
13. Стефанишин О. В. *Людський потенціал економіки України*: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 315 с.

References

1. Nykyforenko, V. H. (Ed.) (2018). *Formuvannya i rozvytok lyuds'koho potentsialu rehionu: sutnist', suchasni tendentsiyi ta metody otsinyuvannya* [Formation and development of the human potential of the region: the essence, modern trends and assessment methods]. Odesa: Atlant. [in Ukrainian].
2. Novikova, O. F., Amosha, O. I., Antonyuk, V. P., Zaloznova Yu. S., et al. (2008). *Lyuds'kyi potentsial: mekhanizmy zberezhennya ta rozvytku* [Human potential: mechanisms of preservation and development]. Institute of Industrial Economics NAS of Ukraine. Donetsk. [in Ukrainian].
3. Beztelesna, L. (2009). *Lyuds'kyi rozvytok: pidkhody do traktuvannya suti ta umov yoho zabezpechennya* [Human development: approaches to the interpretation of the essence and conditions for its maintenance]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 4-12. [in Ukrainian].
4. Blyznyiuk, V. (2006). *Otsinka lyuds'koho potentsialu ekonomichnoho zrostantnya Ukrainy: teoriya ta praktyka* [Assessment of the human potential of economic growth of Ukraine: theory and practice]. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 5, 30-34. [in Ukrainian].
5. Libanova, E. M. (Ed.) (2007). *Lyuds'kyi rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohoz*. [Human development of the regions of Ukraine: analysis and forecast]. Institute of Demography and Social Research NAS of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Pirozhkov, S. I. (1992). *Trudovoy potentsyal v demograficheskoy izmerenii* [Labor potential in the demographic dimension]. Kyiv: Scientific thought. [in Russian].
7. Zamarayev, A. V. (2015). *Sutnist' ponyattya «lyuds'kyi potentsial» v konteksti suspil'noho rozvytku* [The essence of the concept of «human potential» in the context of social development]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=895> [in Ukrainian].
8. Pryymak, V. I. (2013). *Upravlinnya protsesamy rozvytku ta realizatsiyi lyuds'koho potentsialu v ekonomitsi Ukrainy* [Management of processes of development and realization of human potential in the economy of Ukraine]. Lviv: National University named after I. Franko. [in Ukrainian].
9. Shaulska, L. V. (2005). *Stratehiya rozvytku trudovoho potentsialu Ukrainy* [Strategy for the development of the labor potential of Ukraine]. Institute of Industrial Economics NAS of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Semiv, L. K. (2004). *Rehional'na polityka: lyuds'kyi vymir* [Regional politics: human dimension]. Lviv: IRR NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

11. Trubych, S. Yu. (2006). Sotsial'no-ekonomichna sutnist' ta osoblyvosti formuvannya lyuds'koho potentsialu [Socio-economic essence and features of the formation of human potential]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 4(58), 186-192 [in Ukrainian].
12. Tomchuk, O. V. (2019). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennya zmistu i struktury lyuds'koho potentsialu terytoriyi [Theoretical and methodological approaches to determining the content and structure of the human potential of the territory]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny – Herald of economic science of Ukraine*, 2(37), 121-136. [in Ukrainian].
13. Stefanyshyn, O. V. (2006). *Lyuds'kyu potentsial ekonomiky Ukrayiny [Human potential of the economy of Ukraine]*. Lviv: LNU named after Ivan Franko. [in Ukrainian].

Karpyak M. O., Herman L. T., Kostyshyna A. I. Human potential as the main component of socio-economic development in the system of social reproduction.

Human potential is the defining strategic resource of any state and the nation's greatest wealth. Today, it is the basis for the growth of the state's capacity both in the domestic and international markets and, in general, the basis for the socio-economic progress of society. The importance of human potential as the highest value of society requires awareness of the need for its preservation, rational use, and effective reproduction, which is the key to the harmonious development of socio-economic systems. Since the problem of the development of human potential has long been the subject of discussions by many leading domestic and foreign researchers and today, there is no single approach to the interpretation of this category, it is appropriate to consider the results of major scientific studies related to this issue. The available interpretations of the "human potential" category are extremely diverse but usually, they take into account two aspects: the resource component of human potential - a set of certain resources that can be used to achieve certain goals and the presence of certain circumstances and opportunities. Thus, the content of the category of human potential and the process of evolution of this concept in the plane of scientific research are investigated in the article as a result of the analysis of the major scientific studies related to this issue. The article substantiates that this concept is broader than the category of labor resources or human capital and, as a result, includes the latter. The problems of preservation and development of human potential as the main strategic resource of the state and the greatest wealth of the nation are outlined. The author's interpretation of the content of the human potential category, as well as the concept of human potential capitalization, is argued. The main approaches to the formation of the structure of human potential are considered, and the vision of its main components is proposed based on the experience of leading scientists-researchers.

Keywords: human potential, labor potential, human capital, socio-economic development, human potential capitalization, human potential structure.

Карп'як Марія Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: marimusic@meta.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-4806>).
Karpyak Mariya Oleksandrivna – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher of the Department of regional economic policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Герман Людмила Тарасівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри міжнародної економіки Західноукраїнського національного університету (e-mail: laly07260605@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4011-9765>).

Herman Lyudmyla Tarasivna – Ph.D. (Econ.), Lecturer of the Department of international economics of the West Ukrainian National University.

Костишина Анна Ігорівна – аспірант кафедри економіки та підприємництва Центральноукраїнського національного технічного університету (ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0716-4468>).

Kostyshyna Anna Ihorivna – Postgraduate of the Department of economics and entrepreneurship of the Central Ukrainian National Technical University.

Надійшло 05.08.2022 р.